

IZVOR DESETNIŠTVA

Dušan Ludvik

Pri Slovencih je pojav desetništva dokumentiran z ljudskimi baladami o desetnici in z ljudskim izročilom o desetem bratu. O njem so pisali France Marolt, Ivan Grafenauer, Niko Kuret in Milko Matičetov. Po Maroltu naj bi pesem o desetnici nastala v poznem srednjem veku v okolici gorenjskih gradov.¹ Po Grafenauerju pa je starejša in kaže staroindoevropsko gledanje na potomstvo: deset hčera brez sinov je prekletstvo, ki se mora kako odvrniti — deseta hči mora, da potolaži bogove, od doma (očetopravna družina). Deseti brat mu je mlajša analogija k desetnici, izvor pa teman.² Kuret je prvi opozoril na pojav desetništva v irskem ljudskem izročilu,³ kar se mi zdi doslej najbolj tehten doprinos k problemu desetništva. Važno je tudi opozorilo M. Matičetova na snov desetnice pri Kretzenbacherju in Schlosserju.⁴

Ako pustimo ob strani pojav desetega brata, ki tudi mora v »desetino«,⁵ se nam balade o desetnici motivno in vsebinsko čisto neiskano razvrste v dva osnovna tipa: kranjskega (A) (SNP I, 310, 311, 312 a, 312 b, 315) in štajerskega (B) (SNP I, 314, 315). Ako vzamemo za osnovo tipa A prvo balado (310), so nje kompozicijski elementi tile:

1. V gradu živita graščak in graščakinja. 2. Imata devet gradov in devet hčera. 3. Želita si, da bi se jima rodil sin, rodi pa se hči. 4. Ta bo kot deseta morala iti v »desetino«. 5. Angel prinese prstan (v 7. letu). 6. Mati zamesi kruh in dá vanj prstan. 7. Kruh razdeli na deset kosov, prstan dobi najmlajša hči. 8. »Desetnica« se poslovi in odide v slabi obleki. 9. Obljubi, da se bo vrnila čez sedem let. 10. Desetnica v gozdu (govoreče sveto drevo). 11. Vrnitev čez sedem let, nihče je ne pozna. 12. Prosi, da ji dovolijo ostati. 13. Ker je zavrtnjena, se desetnica da spoznati. 14. Mati umre. 15. Desetnica kljub prošnjam spet odide.

Variante desetnice (311—315) se ne razlikujejo dosti od navedene balade, izpuščajo le nekatere baladne elemente, druge pa variirajo ali jih razširjajo. V primerjavi z balado 310 je kompozicija ostalih tale:

¹ Kočevski zbornik (1939), 245, 246.

² Narodopisje Slovencev II (1945), 34; 75. »Peli so jih mati moja« (ured. S. Šali). 1943, 152.

³ Glasnik Inštituta za slovensko narodopisje I (1956), št. 2, 14.

⁴ Slovenski etnograf XI (1958), 189.

⁵ Jakob Kelemina, Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva, Celje 1950, § 239.

- 311: —, —, 3, 4, 5, —, 7, 8, —, 10, 11, 12, 13, 14, —
 312 a: —, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, —, —, 11, 12, 13, —, 15
 312 b: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, —, —, 11, 12, 13, —, 15
 313: —, —, 3, 4, 5, —, 7, 9, 8, —, —, —, —, 14, —, 16 (nov element).

Štajerski tip, znan v okolici Frama, ima naslednje kompozicijske elemente:

1. Na pšenični njivi 2. žanje deset žanjic-sestric in njih mati. 3. Mimo pride Marija in jih pozdravi. 4. Odzdravi le najmlajša hči. 5. Marija ji dá prstan in jo povabi s sabo (kot deseto hči v »desetino«). 6. Mati zamesi prstan v kruh. 7. Najmlajša dobi prstan (deducirano iz vsebine). 8. Slovo najmlajše (le naznačeno). 9. Desetnica se vrne, materina smrt (le naznačeno).

Druga varianta štajerskega tipa (315) vsebuje elemente 1–5, 8 prve inačice (314), ki pa so deloma varirani, razširjeni in obogateni za nov element: smrt najmlajše hčere. Dodajmo zaradi popolnosti še mlajšo prozno varianto iz Hoč (Schlosser, 16), kjer pride po desetnico »bela žena«,⁶ ter že močno obrušeni štajerski prozni varianti iz okolice Apač, kjer je govora, da mora deseta hči proč od hiše in hoditi ponoči kot »božja deklica« (Nachtahnl),⁷ in še drugo iz Gabersdorfa (pri Lipnici),⁸ ki je podobna oni iz apaške okolice, le da je še bolj okrnjena. Tip B ima s tipom A skupnih le polovico elementov:

310: 3, 4, 6, 7, 8, 11, 12

314: 2, 5, 6, 7, 8, 9.

Nekaj elementov slovenske balade je znanih tudi v irskem ljudskem izročilu, ki dobro pozna pojav desetništva, čeprav je i tam prvotni smisel zabrisan.⁹

1. Liam Donn (Viljem Rjavi); iz Connemare, grofija Galway. V tej pravljici se snov desetništva ponavlja kar trikrat:

a) Irski kralj je na lovu zagledal divjo raco z dvanajstimi račkami. Raca je nekega mladiča podila ves čas stran in ga končno zapodila. »Modri starec« (druid) razloži kralju, da od račkinih dvanajst mladičev nobeden ni ostal Deachmi. Mladiča, ki ga je raca zapodila, je pravkar izročila Deachmi, kajti zlo bi pretilo raci in njenemu zarodu, ako bi vsaj enega mladiča ne darovala Deachmi.

⁶ P. Schlosser, *Bachern-Sagen*, Wien 1956, 23 (št. 16), 76 (opozorilo M. Matičetova).

⁷ Ad »božja deklica«, prim. Kelemina, l. c., § 192/III. in Kretzenbacher (gl. op. 8), l. c., 94 ss.

⁸ L. Kretzenbacher, *Germanische Mythen i. d. epischen Volksdichtung der Slowenen*, Graz 1941, 99–101 (opozorilo M. Matičetova).

⁹ Diarmuid mit dem roten Bart, hg. L. Mühlhausen. Eisenach 1956, 35 ss.

b) Tudi kralj je imel dvanajst sinov; na vprašanje, ali ne bi bilo dobro, da bi tudi on enega od njih žrtvoval Deachmi, mu »modri starec« odgovori, da lahko računa na trajno srečo samo, ako bi enega od njih izročil Deachmi. Kralj in kraljica se namenita žrtvovati tistega, ki bi se zadnji vrnil z lova. Trikrat zapored (kakor pri raci) se vrne z lova kot zadnji Liam Donn, najmlajši. Kralj meni, da je on tisti izmed sinov, ki je namenjen Deachmi: »Tvoja usoda je, da te moram pregnati... in te pahniti v daljni svet...«

c) Kralj pove Liamu, da ima »kralj Grčije« dvanajst hčera in da je tudi on eno od njih izročil Deachmi. Pahnil jo je v širni svet, od takrat pa jo kličejo Una Deachme (= Deachmina).

2. Rdeča rasa. Enak začetek kakor pravljica o Liamu ima irska pravljica o Rdeči raci.¹⁰

3. Ptiček-kraljiček; varianta iz Munstra. Ptiček-kraljiček ima deset mladičev, desetega od njih vrže iz gnezda; po njegovem zgledu hoče kralj enega svojih sinov ubiti.¹⁰

4. Ljudska medicina. Iz irske ljudske medicine sodi sem recept proti skrofulozi: Najti gnezdo z dvanajstimi mladiči in s kraljičem ter sled-njega vreči stran, »izročiti ga Deachmi.«¹⁰

5. Hrib Deachmadhe. Odlomek o Finnu, »Acallamh na Senorach« (Pogovori starcev) govori o tem, da je pokrajina Leinster »dajala tretjino (!) svojih otrok (!) in tretjino svoje posesti svetemu Patriku«; zategadelj se tisti hrib po ti dobi imenuje »hrib Deachmadhe«.¹⁰

Kako ugotoviti vmesni člen med irskim in slovenskim ljudskim izročilom? Ali so to Romani ali Nemci? Kaže, da nemške povesti, pravljice ali pesmi ne poznajo pojava desetništva. Vendar so ga verjetno tudi Nemci morali poznati, saj živi še dandanes v nekaterih nemških narečjih izraz *Deheme* (z izvedenkami), ki je istega pomena kakor irski *Deachma*. Tudi se je ohranilo nekaj rekov,¹¹ ki so tako tipični, da se jih ne dá drugače razlagati, kot da so to ostanki desetniške snovi:

1. Drum weiß der Hundertste net, wo sich der Zehnte nährt (Gera-bronn).

2. Der Zehnte (varianta: Neunte)¹² weiß net, wo den Neunten (vari-anta: Zehnten) der Schuh drückt (Balingen).

3. Was dem Zehnten geschieht, weiß der Neunte nit (Rottweil, Dol-nje Frankovsko).

4. Der Zehnte weiß net, wo sich der Elfe nährt (Frankovsko).

5. Der Zehnte weiß net, wie sich der Elfte nährt und der hat 'm Bett-ler 's Brot aus der Krätze 'raus gestohlen (Elwagen).

¹⁰ Diarmuid, l. c., 172 in Glasnik, l. c.

¹¹ H. Fischer, Schwäbisches Wb. VI (1924), s. v. zehn. Variante, ki jih na-važa Kretzenbacher, ne morejo biti nemške.

6. Des täte der Zehnteste net (splošno znano).

7. Sie weren dem Zehenden nicht zu theil worden (Ulm ok. 1700), kar pomeni: es wäre ihnen übel gegangen.

Smisel rekov 1–5 je, da deveti (pač od enakih) ne ve, kaj se godi z desetim,⁴⁵ deseti (od enakih) pa ne ve, kaj se godi z devetim ali enajstim. V vseh primerih gre za neko vrsto, iz katere je *deseti izločen*, to pomeni, da *deseti ni navzočen*, kajti drugače bi ali deseti vedel, kaj se godi z ostalimi, ali pa bi ostali vedeli, kaj se godi z desetim. Deseti torej nima nobene zveze s svojimi (enakimi), to pa ni nič drugega kakor motiv desetništva, deseti od enakih (hči, brat) mora po svetu (v pregnanstvo), s čimer se pretrga rodbinska vez.

Iz rekov 5–7 se dá izluščiti še več: Deseti, ki ne ve, kako se preživlja enajsti, je revnejši od berača, kajti ta ima vsaj košček kruha, »ta deseti« pa niti tega ne. Iz 6. reka se dá razumeti, da je delo táko, da bi nihče zanj ne prijel, niti »ta deseti« — torej tisti, ki je zaslužka gotovo potreben — ne. Bedno usodo »ta desetega« pojasnjuje 7. rek: kaj takega ne bi doletelo niti »ta desetega«, t. j. da bi se jim *slabo* godilo, kakor pač desetemu bratu, ki ga usoda povsod preganja. Obe komponenti rekov: izločenost in huda revščina, torej pregnanstvo (blodenje po tujini) in pravna posledica pregnanstva — brezpravnost in revščina¹² (kar je izpričano že v antiki), sta tipična elementa desetništva.

Pojav desetništva je bil torej znan tudi v nemškem jezikovnem območju. Med obema poloma — Irsko : Slovenija — predstavlja nemški kulturni prostor vmesni člen. In potem bi se problem glasil:

a) ali je pojav desetništva splošnoevropski,

b) ali pa je računati s pojavom iz irskega kulturnega območja, ki se je razširil v 6./7. stoletju z delovanjem irskih misijonarjev (Columban, Gal idr.) izven Irske? Kje torej iskati izvir, korenine? Niti na Irskem niti na Slovenskem ni prvotni smisel več razumljiv.

Menim, da je izhajati iz irskega pojma *deachma*, *deachmadh*, ki ga pripovedovalec ljudskomedicinskega recepta razlaga (resda malce negotovo) kot »blodenje po svetu« (In-die-Irre-Gehen),¹⁰ torej pregnanstvo, kar pa je vsekakor že končna faza pojava. Beseda *deachma(dh)* je vrstilni števnik, izpeljan iz staroirskega *deich-* (starocymrsko *dec*)¹³ »deset« in pomeni »deseti, -a, -o«, kot ženski samostalni pa ustreza nemškemu »der Zeh(e)nt«⁵ (Zins), sloven. »desetina«. Pripovedovalec povesti razume pod *Deachma* sicer osebo, ki naj bi ji žrtvovali desetino,¹⁰ vendar je jasno, da gre tu že za premik predstav. Ako v irskih variantah o desetništvu razlagamo *Deachma* kot »desetina«, se to lepó ujema s slovenskimi, kjer deseta hči (deseti brat) »mora v desetino iti«.¹⁴

¹² J. Grimm, Deutsche Rechtsaltertümer I (1922), 547.

¹³ S. Feist, Vergleichendes Wb. d. gotischen Sprache (1939), s. v. taihun.

¹⁴ Vse variante v SNP I.

Da je irsko *Deachma* zares naše »desetina«, si lahko potrdimo z nemškim pojmom *dehem(e)*, ki je istega pomena kakor irski in izpričan že v starovisokonem. *tehamôn* »decimare«, potem v srednjevisokonem. variantah *deheme*, *dehm*, *dem*, *diem*, *dom*, *döme*, *dihme*, *dehel*, *dehtuom* (= *dehem*), *verdeheme* (= gebe den Dehem) ter v nizkonem. *degme*.¹⁵ Izraz živi še dandanes v *Deheme*, *Deeham*, *Dechel* na Bavarskem, Švabskem, Frankovskem, Elzaškem¹⁶ in morda še drugod. Potemtakem bi bilo *deheme* < lat. *decima* (*c* = *k*) prevzeto v nemščino, še preden se je lat. *k* pred jasnimi glasovi razvil v *c* (5./6. stol. n. št.). *Deheme* pomeni prvotno »decima porcorum«, ki je v Kapitularijih izpričana že ok. 600 n. št.,¹⁷ šele kasneje se vsebina besede spremeni in pomeni davščino za svinje, ki jih gonijo na pašo v gozd, potem pa paša sama (Waldmast). K temu prim. ustrezajoče anglosaksonsko *face*, t. j. *swinsceade*.¹⁸

Število »deset« ni prav nič redko v vojnem pravu; pri Rimljanih pomeni *decimo*, *decumo* »kaznovati vsakega desetega, decimirati«. Rimljani cesarske dobe so šteli kože, ki so jih morali odvajati Germani kot tribut, po *dekurijah*, beseda še danes živi v nem. *Decher* »število deset«. ¹⁹ Sidonius Apollinius (8, 6) pravi o Sasih: »... *decem* quemque captorum per aequales et cruciarias poenas, plus ob hoc tristi quod supersticioso ritu necare, superque collectam turbam periturorum mortis iniquitatem sortis acqutate despergere ...«. ²⁰ Pri Aventinu beremo, da je od premaganih Sasov moral vsak *deseti* moški z ženo in otroki oditi iz dežele, tja kamor mu je kralj Karel Veliki ukazal. ²¹ Desetega je navadno določil žreb. ²²

Prvotna raba števila *deset* ni bila posebno pogostna, kaže, da je *deset* razlagati v večini obrazcev kot sveto število $9 (= 3 \times 3) + 1$.²³ V germanškem pravu n. pr. so v obrazcih liha števila bolj pogostna kot soda, klasična števila germanskega prava pa so 3, 7, 9. Kako je prišlo do tega, da je bilo žrtvovano (kaznovano) vse deseto, ni jasno, verjetno pa imajo vse vrste desetih (mala, velika idr.) isti izvir kot decimiranje. Kaže, da je bilo v najstarejšem pravu število *devet* enota, vrsta se je z *devet* končala;

¹⁵ Benecke-Müller-Zarncke, *Mittelhochdeutsches Wb.* I (1854), 311 s. v. *deheme* (tam tudi ostala literatura o predmetu).

¹⁶ Fischer, l. c., s. v. *Dehem*. Schmeller-Fromann, *Bayerisches Wb.* I (1872), 495 s. v. *Dehel*.

¹⁷ Grimm, l. c., II, 44. Fischer, l. c., s. v. *Dehem*.

¹⁸ Schmeller-Fromann, l. c., s. v. *Dehel*.

¹⁹ Kluge-Götze, *Etymologisches Wb.* (1953¹⁴), s. v. *Decher*.

²⁰ Grimm, l. c., I, 444.

²¹ J. Aventinus, *Bayerische Chronika*, Frankfurt/M. 1566. IV, 327v: »Es waren alle Sachen tod, hin und ab vergeben und vergessen, doch mußte allweg der zehend Mann mit Weib und Kind auß dem Land und dahin ziehen, dahin sie König Carl verschuff ...«

²² Grimm, l. c., I, 298; 444.

²³ Grimm, l. c., I, 298.

prva živa stvar, ki je v isti vrsti sledila deveti, je bila prvotno žrtvovana bogovom (jetniki, živali), pozneje izgnana ali pa dana na razpolago zmagovalcu ali gospodarju nad življenjem in imetjem. Isto je veljalo za neživo.

V navodilih za pobiranje desetine je razmerje 9 + 1 večkrat prav jasno izraženo; v nekem westfalskem pravnem napotilu iz 16. stoletja berem med drugim: »... wir weisen von den fruchtzehnten ... wo er ausbindet, soll er anzählen und wenn er neun hat, soll er die zehent geben dem zehener«. ²⁷ Koliko je tu botrovalo praznoverje, ni mogoče ugotoviti, gotovo je, da vedo pfalška pravna napotila povedati, da je deseto jajce vedno večje od drugih, deseti val najmočnejši. ²⁴

Vsekakor je desetina neka žrtev, ki je bila prvotno del verskega obreda. Grški viri (Ksenofon, Nikainetos idr.) povedo, da so deseti del plena ali deseti del pridelka posebej odbrali in ga žrtvovali bogovom. ²⁵ Desetino vsega, kar se je pridelalo na polju, terjaja Mojzes. ²⁶ In ko je katoliška cerkev uvedla desetino, se je na sinodi v mestu Macon leta 585 opirala na židovsko pravo, izpričano v Stari zavezi. ²⁷ V srednjem veku je »velika« desetina veljala kot »božji red«, spoštovali so jo celo puntarji. ²⁸

Desetina je znana predvsem v obliki dajanja pridelkov in domačih živali. Menim pa, da — opirajoč se na zgodovinske dokaze o človeških žrtvah bogovom (Homer, ver sacrum, Izak, Jefte, Germani itd.) — moramo verjeti slovenski »desetnici« in irski »Deachma« ter zapisati, da so bile vsaj v najstarejši dobi določene *človeške desetine*, saj to slovenska ljudska pesem o desetnici tudi jasno pove:

kaj je le desetega
vse mora v desetino iti. ²⁹

Tu se slovensko in irsko ljudsko izročilo natanko ujema z zgodovinskim. Irska pokrajina Leinster je dajala tretjino otrok svetemu Patriku, zategadelj se tam neki hrib imenuje *hrib Deachmadhe*. ³⁰ *Deachmadhe* bo tu pač v prvotnem pomenu »desetina«, torej »hrib desetine«; »tretjino otrok« potem lahko brez pomisleka popravimo v »desetino«, s čimer dobimo paralelo k slovenski desetnici, ki mora »v desetino iti«.

Irski tradicija ima gotovo zgodovinsko jedro, slovenska tudi, saj nam resničnost človeške desetine potrjuje naslednji zapis z Bavarskega: »Da

²⁴ Grimm, l. c., I, 287; 298.

²⁵ Grimm, l. c., I, 543. Ksenofon, Anabasis 5, 3, 9.

²⁶ Mojzes III, 27, 30, 32.

²⁷ Meyers Konvers.-Lexikon 17 (1897), s. v. Zehnt.

²⁸ Fischer, l. c., s. v. zehnt.

²⁹ SNP I, 22 s. Potemtakem je Kretzenbacherjeva razlaga (gl. l. c. 100) »v desetino iti« = »auf die Wanderschaft des (der) Zehnten gehen« napačna.

³⁰ Glej spredaj.

nisem *desetine svojega telesa* in drugega svojega blaga nikoli odvajal tako, kakor bi moral...²¹ Gre verjetno za kako samoobtožbo ali priznanje. Paralelna gradnja stavka

desetina   mojega *telesa*
(desetina) drugega mojega *blaga*

dá nedvoumno razumeti, da z »desetino telesa« ni mišljeno nekaj simboličnega, pač pa nekaj povsem *konkretnega*, kar je v srednjeveškem pravu bilo, kakor vsa druga desetina (od pridelkov in mladičev), zares *blago*, tu torej *otroci*. Da pa so bili *otroci res blago*, nam pove germansko pravo: v nekaterih določenih primerih so lahko otroke (novorojenčke pa tudi starejše) izpostavili, prodali ali celo usmrtili.²²

Končno pa človeško desetino potrjujejo še drugi zgodovinski viri: zgodovinar Engel omenja, da so na Ogrskem morali dati *vsakega desetega otroka* na razpolago samostanu.²³

Menim, da je razvoj človeških desetinskih dajatev najbolj čisto ohranjen v variantah štajerskega tipa (B). Varianta 315 se mi zdi pri vsej svoji krščanski preobleki zelo starinska, saj se dá iz nje prvotni smisel desetine, kljub retuširanju, še dobro razbrati — desetnica umre:

Geta se z Marijo veseli,
no na večno Jezusa česti.

Smrt desetnice se dá razbrati čisto določeno iz štajerske variante (Schlosser, 16), kjer je govora, da v Hočah pravijo, da je »najmlajša izmed desetih sester smrt«. To mesto so — opirajoč se na besede desetnice »Ne boste videli moje smrti, jaz pa pri vaši stala bom« — doslej razlagali tako, da »desetnica ni navadna žrtev smrti, temveč ji je na onem svetu celo namenjena služba pomočnice pri ‚beli ženi‘«. ²⁴ Stavek, ki ga vsebuje tudi štajerska varianta SNP I, 314 (gl. spredaj: kompozicijski element 9), je razložljiv le v zvezi s situacijo v kranjskih variantah, kjer je desetnica zares priča nemotivirane materine smrti, mrtva mati pa razumljivo ne bo več doživela hčerine smrti (kompozicijski elementi 11–14). Iz vseh variant iz Frama in Hoč je razvidno, da je desetnici že pri rojstvu sojeno, da bo mlada umrla. Smisel njene smrti ni jasen, vidi se, da mati stori vse, kar je v njeni moči, da bi rešila desetnico pred »tuyo gospo« (gospo v snežnobeli obleki), toda zaman: »Nekega dne je prišla bela gospa, prijela

²¹ Schmeller-Fromann, l. c., II, 1101 s. v. zehen: »Daz ih den zehenten mines libes und andres mines guotes nie so gegab so ih solte.« (Iz Docen's Denkmäler, hg. 1825.)

²² Grimm, l. c., I, 634; 635 s.

²³ Engel, Geschichte des Ungarischen Reiches, Halle 1797, I, 56; citirano po Grimm, l. c., I, 544.

²⁴ SE XI (1958), 189.

desetnico za roko in je z njo izginila, da ju ni nihče nikdar več videl (Schlosser, 16).

Nepričakovana, nenapovedana in neutemeljena smrt je razumljiva le z vidika prvotnega smisla desetnine — to pa je človeška žrtev bogu. Tudi v irski varianti o ptičku-kraljičku³⁰ je ta poteza še opazna — kralj hoče enega svojih sinov ubiti, pač žrtvovati »Deachmi«. V slovenski varianti 314 je ta starinski moment zelo močno zabrisan, kar ustreza poznejšemu zgodovinskemu razvoju — pri Rimljanih so, kadar je bil razglašen ver sacrum, določeno mladino zares žrtvovali bogovom, v zgodovinski dobi pa so jo samo še pošiljali v pregnanstvo³⁵ — Marjetico je določil žreb (prstan), da odide z božanstvom:

Ti boš pa z meno rajžala!

Podobno tudi v prozni varianti iz Hoč, kjer »bela gospa« desetnico odpelje za zmeraj. Marija v obeh štajerskih baladah nadomešča pač prvotno ime nekega poganskega božanstva, ki mu je bila žrtev namenjena; prozna varianta iz Hoč kaže na paralelnem mestu prvotnejšo obliko, ker ime poganskega božanstva nadomešča z mitološko nejasno, vsekakor pa ne krščansko »belo gospo«.

Kranjske variante se mi zdijo mlajše, saj v njih smrt desetnice niti naznačena ni, desetnica mora le »v desetino iti«, torej ali služiti k tujim ali pa iti v pregnanstvo. V obeh primerih je i žalost staršev i žalost desetnice razumljiva ne le s človeškega, temveč tudi s pravnega stališča: izgnanec je v tuji deželi brez pravic,³² ako pa služi v fevdalnem redu, je vselej podložen, stoji torej najnižje na takratni družbeni lestvici.²² Družbeni padeč desetnice se dá potrditi na podlagi nekaterih tipičnih znamenj: desetnica obleče pri slovesu raztrgano obleko, raztrgana ali odrezana obleka pa pomeni v srednjeveškem pravu zmeraj nekaj sramotnega,³⁶ v drugi varianti je obleka črna, črna ali siva obleka pa je bila predpisana za kmete.³⁷ Desetnica ni samo raztrgana, ampak tudi razmršena — medtem ko se je fevdalna gospoda česala, so hodile žene hlapcev nepočesane in razmršene.³⁸

Kranjske variante imajo nekaj novelističnih prvin, ki gotovo niso prvotne, tako povratek desetnice, ki pride na svatbo svoje sestre, a je nihče ne pozna. To je variacija motiva Odisejeve vrnitve, ki je kot »skupni motiv« močno razširjen v ljudski baladiki vseh narodov. V prvi štajerski varianti (314) in v prozni varianti iz Hoč je vrnitev desetnice le megleno naznačena; poslavljajoča se desetnica pove, da bo ostala pri materi, ko bo le-ta umirala.

³⁵ Wörterbuch der Antike (Kröner 96; 1935), s. v. Menschenopfer; ver sacrum.

³⁶ SNP I, 310. Grimm, l. c., II, 302.

³⁷ SNP I, 312 a. Grimm, l. c., I, 470.

³⁸ SNP I, 310. Grimm, l. c., I, 469. Gudrun 1218, 1; 1299, 5.

Motiv materine smrti je težko opredeljiv. Vprašanje je, ali ni tu nastal motivni premik, tako da je namesto prvotne smrti desetnice — v novem družbenem okolju neutemljene in zato težko razumljive — nastopila situacijsko bolj utemeljena smrt matere.

Tudi motiv govorečega »svetega drevesa« — bukve, je zagonieten. Drevesa so v verovanju in pravu raznih narodov zelo značilna, vendar ravno bukev ne sodi med tipična sveta drevesa, kot so na primer lipa, jesen (Skandinavija), hrast (pri Keltih, Rimljanih, Germanih pa tudi Slovanih). V daljši varianti sveto drevo ni imenovano, zato je malo verjetno, da je bukev kot govoreče sveto drevo prvotno. Morda gre tu za refleks verovanja starih, da v drevesih bivajo Driade ali pa za hrast, latinsko tudi quernus, kar da pomeni »drevo tožb« (Klagebaum). Isidorus Hispalensis (6. stol.) omenja, da so stari narodi verovali, da bivajo njih bogovi v hrastih; ako so temu drevesu zaupali svoje bolečine, so jim iz njega odgovarjali bogovi.³⁹

Prstan ima v srednjem veku pravno-simbolični pomen: Pustiti prstan pri vratih, pomeni, zapustiti hišo in imetje (Anglija, Skandinavija); pre-daja imetja se je izvršila »per annulum aureum«. ⁴⁰ Prstan kot spoznavno znamenje ali žreb je v ljudskem izročilu močno razširjen, zato je v desetnici tipičen le žreb s prstanom v kosu kruha. Izvir motiva je nejasen.

V ljudskem irskem izročilu je človeška desetina vezana na ime sv. Patrika (Patricius). Le-ta je širil krščansko vero na Irskem po l. 432. Živel je v mestu Armagh, v pokrajini Ulster.⁴¹ Izročilo pa veže desetino na pokrajino (distrikt) Leinster, ki leži južneje. Kaže, da so cerkvene desetine mlajšega datuma (585),²⁷ tudi je znano, da se je Patrik pravzaprav imenoval Suat in se je ime Patrik za Suat uveljavilo šele po letu 600. Protislovje si je razlagati ali tako, da sega tradicija o človeški desetini daleč nazaj v 5. stol. in bi jo potem razlagali kot ostanek poganskega verovanja (žrtev bogu), seveda v milejši krščanski obliki, ali pa sprejmemo človeško desetino v distriktu Leinster kot zgodovinsko dejstvo, ki ni v zvezi s Patrikom, ker le-ta ni bival v tej pokrajini. Iz distrikta Leinster pa je bil znani irski misijonar Columban,⁴² ki je proti koncu 6. stoletja oznanjeval krščansko vero na Burgundskem, po letu 610 pa med Alemani okoli Bodamskega jezera. Njegov učenec Gal (Gallus), ki je po odhodu Columbana ostal med Alemani, je bil po rodu Irec.⁴³ Kronološko se ti podatki bolje ujemajo z letnicami. O irskem misijonstvu

³⁹ Grimm, l. c., II, 414: »... klagpaum. wan als Isidorus spricht, die alten haiden heten ir abgötter in den aichen, und wenn si in iren kumer klagten, so antwurten in die abgötter auz den paumen« (Megenberg, Buch der Natur [14. stoletje], hg. Pfeiffer [1861], 343, 4). Prim. tudi Zeitschrift f. deutsches Altertum, hg. M. Haupt IV (1844), 255.

⁴⁰ Grimm, l. c., I, 242; 246.

⁴¹ Meyers Konvers.-Lexikon, l. c., s. v. Patrick; Columban; Gallus.

vemo, da je upoštevalo stare poganske verske navade in jih skušalo prilagoditi krščanstvu.⁴² S tega vidika bi bil pojav človeške desetine v irski cerkvi razumljiv. S tem pa tudi izraz nem. *deheme* za »desetina«. Variante te besede kažejo, da prvi vokal nikakor ni povsem natančno določen in da imamo poleg *e* tudi še refleksi *i* in dvoglasnik. Zato ni nujno, da je *deheme* stara izposojenka iz latinščine pred visokonemškim premikom glasov (6. stol.). Lahko gre za prevzem iz irščine.

Pojav desetništva s tem vsekakor še ni do konca raziskan. Potrebne bodo še raziskave s strani Ircev, preden se bo dalo z gotovostjo zapisati, da je pojav desetništva povezan predvsem z irsko cerkvijo. Toda izhodiščne točke — vsaj tako se mi zdi — so zdaj dane: Po črtanju drugotnih motivov v slovenskih baladah o desetnici ostane srčika desetništva — deseti otrok istega spola mora biti žrtvovan bogovom (štajerska varianta SNP I, 315 in prozna varianta iz Hoč), kar je prvotno, v poznejši civilizaciji pa je smrt omiljena z izgnanstvom (štajerska varianta SNP I, 314, prozni varianti iz okolice Apač in Lipnice, kranjske variante in irsko izročilo), ki se v času pokristjanjenja spremeni pač v človeško desetino.

Zusammenfassung

ZUM URSPRUNG DER ZEHNTGEBURT

Die rätselhafte Erscheinung der Zehntgeburt ist bei den Slovenen durch die Volksballaden von der »zehntgeborenen Tochter« (desetnica) und durch die mündliche Überlieferung vom »zehnten Bruder« (deseti brat; desetnik) festgehalten. Der Verfasser versucht an Hand des krainischen und des slovenischsteirischen Stranges der Volksballaden den Ursprung der Zehntgeburt zu klären.

Der krainische Strang: Die zehntgeborene Tochter muß in den Zehnt bzw. in die Fremde gehen. Das wird auch durch das Los (ein goldener Ring, den die Jüngste in einem Stück Brot findet) bestätigt. Die Zehntgeborene kehrt nach sieben Jahren zurück und wird, unerkannt, aus der Burg gejagt. Sie läßt sich erkennen. Die Mutter stirbt, die Zehntgeborene geht aber wieder fort.

Der slovenischsteirische Strang: Maria, Mutter Gottes, grüßt im Vorbeigehen die Schnitterinnen, ihr Gruß wird nur von der Jüngsten erwidert. Maria fordert sie auf, mit ihr zu gehen, denn jedes Zehnte muß in den Zehnt gehen. Das Ring-Los. Die Jüngste zieht fort. Der Tod ihrer Mutter und das Zurückkommen der Zehntgeborenen werden nur flüchtig angedeutet. In der zweiten Variante wird die Jüngste in den Himmel geführt (sie stirbt — der Grund wird nicht angegeben). Der Tod der Zehntgeborenen wird durch eine Prosa Variante aus Hoče (Kötsch, vgl. Schlosser 16) bestätigt. Zwei unvollkommene Fragmente vom Zehntgeburt-Stoff wurden in Oberseibersdorf (Abstall) und Gabersdorf (Leibnitz) aufgezeichnet, die jedoch nicht deutschen Ursprungs sein können.

⁴² M. Kos, *Zgodovina Slovencev*, Ljubljana 1955, 94.

⁴³ Prim. sorodnost stavkov »Tudi ne boste videli (mati) moje smrti« (štajerski tip, SNP I, 314) in »deveti (mati) ne ve kako je desetemu« (desetnici), čeprav se situacija v desetnici z naslednjim stavkom »jaz pa pri vaši smrti stala bom« spremeni.

und, abgesehen vom »Nachtahnl-Motiv«, eher mit den jüngeren *desetnica*-Varianten verwandt sind (vgl. Kretzenbacher, l. c., 99).

Mit den slowenischen Volksballaden verwandt sind irische Märchen von Liam Donn (die Zehntgeburt dreimal variiert), von der Roten Ente, vom Zaunkönig, von Finn (Acallamh na Senorach) und ein Volksrezept gegen Skrophulose (s. oben Anmerkung 9, 10). In allen findet sich das Motiv, daß der Jüngste (der Zehntgeborene) — sei es ein Tier oder ein Mensch — der Deachma(dh) geopfert werden soll.

Der Verfasser meint an Hand von schwäbisch-fränkischen Sprichwörtern und des Wortes Deheme (mit Varianten und Ableitungen) auch im deutschen Raum die Erscheinung der Zehntgeburt wenigstens als kümmerliche Überbleibsel nachweisen zu können. Aus den Sprichwörtern (s. den slowenischen Text) lassen sich nämlich zwei Bestandteile der Zehntgeburterscheinung herauserschließen: Absonderung und Armut (als Folge der Verbannung) des Zehnten.

Dann werden die Begriffe irisch *deachma(dh)* und deutsch *Deheme* untersucht, beide bedeuten dasselbe wie lat. *decima*, slowen. *desetina* »der Zehnt« (Zins). An einigen Beispielen aus der Rechtsgeschichte wird klargestellt, daß der Zehnt oder das Dezimieren bei den Griechen, Römern, Juden, aber auch bei den Germanen bekannt war und daß Menschenopfer irgendwie mit dem ursprünglichen Zehnt in Zusammenhang stehen müssen. Danach stellt er fest, daß es kirchlichen Kinderzehnt gegeben haben muß. Er führt drei Beispiele an: die irische Überlieferung, die wissen will, daß man dem hl. Patrick ein Drittel der Kinder gab, einen Beweis aus Bayern (den zehnten *mines libes*) und einen aus Ungarn, wo man jedes zehnte Kind dem Kloster zur Verfügung stellen mußte.

Der Verfasser meint, daß die slowenische Volksballade, die mit dem Tod der Zehntgeborenen schließt, obwohl sie christlich eingekleidet ist, und die parallele Prosavariante aus Hoče (Kötsch, vgl. Schlosser 16), wo statt Maria die mythische »weiße Frau« erscheint, das Ursprüngliche am klarsten widerspiegeln. Eine Parallele dazu findet sich im irischen Märchen vom Zaunkönig. Der unbegründete Tod ist nur dann zu verstehen, wenn diese Stelle den ursprünglichen Sinn des Zehents wiedergibt, nämlich das Menschenopfer. Die anderen slowenischen Volksballaden scheinen jünger zu sein, sie sind bereits mit sekundären Motivelementen (das Ring-Los, der sprechende heilige Baum, die Rückkehr der unerkannten Zehntgeborenen, der Tod der Mutter) kontaminiert. Die Zehntgeborene stirbt nicht, sie muß nur in die Fremde (in den Zehnt), dasselbe findet sich auch in den irischen Belegen.

Das Ursprüngliche wäre dann: Der (die) Zehntgeborene muß den Göttern geopfert werden, in der höheren Zivilisation wird der Tod gemildert und der Ausgeloste (Zehnte) in Verbannung geschickt (dieselbe Erscheinung wie bei *ver sacrum*), was in der Zeit der Christianisierung wohl zum Kinderzehnt führt.

Die Patrick-Zehnt-Überlieferung wird mit dem Distrikt Leinster in Zusammenhang gebracht. Patrick war aber in Ulster missionstätig (5. Jh.). Der Name Patrick für den ursprünglichen Sucat wird erst seit dem J. 600 verwendet. Die kirchlichen Zehnten scheinen jünger zu sein (die Synode zu Macon im J. 585) als Patricks Missionstätigkeit. Die Widersprüche sind vielleicht so zu erklären, daß die Patrick-Überlieferung chronologisch verschoben wurde und daß man sie mit Columbanus verknüpfen muß, der tatsächlich aus Leinster stammte und mit seinem Schüler Gallus den christlichen Glauben im 6./7. Jh. im deutschen Raum (Burgundenreich, Alemannen) verbreitete. Die irische Kirche war, was alle heidnische Bräuche betrifft, weitherzig, sie trachtete nur, sie dem christlichen Glauben anzupassen. Von diesem Standpunkt aus betrachtet, wäre der Kinderzehnt als stark gemildertes Überbleibsel ursprünglicher heidnischer Menschenopferung gut erklärbar, die Verbreitung auf dem Kontinent wäre dann auf die irische

Missionstätigkeit zurückzuführen. So betrachtet, braucht es auch nicht unbedingt notwendig zu sein, daß das Lehnwort Deheme vor der hochdeutschen Lautverschiebung als decima (c = k) aus dem Vulgärlateinischen übernommen wurde, man kann es gut als Lehnwort aus dem Irischen erklären, besonders deswegen, weil der Stammvokal nicht beständig ist (Varianten mit i und Diphthong ie, ee!).

Bislang waren nur die Pole — Irland : Slowenien — bekannt. Nach dem Auffinden des deutschen Bindegliedes wird man die Migration aus Irland als das Wahrscheinlichste befürworten können. Damit ist aber das Schlußwort über den Ursprung der Zehntgeburterscheinung in der mündlichen Überlieferung noch nicht gesprochen. Wir müssen abwarten, was die Untersuchungen irischerseits bringen werden.